

AZOJ VÍIN DER ÁLTER HÁJM

A hátrahagyott otthon közösségi kereteinek rekonstruálása az elvándorolt magyarországi chászidoknál*

A 20. század végén megnövekedett a városba költözés kultúraformáló, átalakító hatása iránti érdeklődés. Globalizált világunk egyre nagyobb mobilitást követel meg. Ez alatt földrajzi és társadalmi mobilitást egyaránt érthetünk. A fogyasztói tömegkultúra pedig egygé formál és az elzártnak vélt helységekbe is behatol. Ez utóbbi szintén az átalakítás, változás egyik formája. A globális tendenciák, újszerű helyzetekre adott válaszok gyakran jelennek meg a változatlan-ként megélt múlt, óhaza vagy érintetlen, elzárt helyek kontrasztjaiként. A közösségi stratégiák és a közösségi emlékezet szükségszerű termékei ezek, amelyek a viszonyítás alapját jelölik ki, és a közösségi értékek rendszerét nyilváníthatják meg. Tanulmányunk egy olyan probléma-együttest vizsgál, amelynél a viszonyított és a viszonyítás alapjául szolgáló kulturális jelenség egyazon térben és időben jelenik meg. Az emigrációban élő magyar orthodoxia chászid közösségei úgy teremtették/teremtik újjá megszűnt, hátrahagyott életvilágukat, hogy azt a világvárosokban a közösségi életük keretévé tették/teszik. Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy miként válhat a vidéki vallásos élet a nagyváros mindennapjainak és ünnepeinek zsinórmértékévé.

A kelet-európai zsidó jámborságot Martin Buber „zsidó reneszánsza” óta gyakran illetik a „népi” jelzővel.¹ Bár e jelző több szempontból is vitatható, a mögötte meghúzódó rurális jelleg mégis a chászid csoportok életvilágának meghatározója volt. Igaz ez a Galiciából bevándorló kárpát-medencei chászid zsidóságra is, amely főleg Északkelet-Magyarország falvaiban élt.² A városokhoz és a fővároshoz való viszonyulásukat a vidéki háttér és az azzal fenntartott intenzív kapcsolat határozta meg.³ A nyugat-európai vagy észak-amerikai kivándorlás egyet jelentett a közösség számára az adott tag elvesztésével. Annak tudatában, hogy életviteléből és környezete elvárásaiból eredően el fogja hagyni az orthodox zsidóságot, a hátramaradott család a gyász jelenként krijét snájdolt (ruháján bevágást tett).

A második világháborút követően viszont – részben az új társadalmi berendezkedés elől menekülve – tömeges kivándorlás vette kezdetét ezekre a terü-

* A tanulmány Fényes Balázs nyugat-európai és észak-amerikai közösségekben szerzett tapasztalataira és a megelevenedő magyarországi zarándok gyakorlat jelenségeire támaszkodik. Így jellegében inkább a kulturális antropológiában használatos etnográfiahoz áll közelebb. A cikk a SZTE-BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék OTKA pályázata (K68325) keretében végzett kutatások eredményeiből született.

¹ RECHTER 1996.

² HOFER 2009., FROJIMOVICS 2008.

³ KARÁDY – PALÁSTI 1995.

letekre,⁴ ami magával hozta a régi otthon változatlan újratertésének igényét. Ez egyúttal szükségszerűség is volt egy olyan közösség esetében, amelyben a genealógiai emlékezet és a modern szekuláris tömegtársadalomtól való elkülönülés központi szerepet tölt be. A Magyarországról elvándorolt közösségek életében az „*úgy mint otthon*” (azoj ví in der álter hájm) elve folyamatos és különösebb indoklást nem igénylő hivatkozási alappá vált. A városantropológia az emigránsokat kutatva általános jelenségeként is megfogalmazza ezt. Az emigránsok általában a korábbi otthon rutinjainak és szokásainak megtartásával szigetszerű világot létrehozására törekednek, hasonló kultúrából származó társaik közösségét keresik.⁵ A chászid csoportoknál mindennek ugyanakkor jól megragadható vallási kerete is van.⁶ A mindennapok gyakorlatában ennek célja a korábbi életvilág változatlan újratertése volt. A kelet- és közép-európai rurális környezet ugyanakkor már csupán egy hátrahagyott, a háborúval, s az azt követő társadalmi berendezkedéssel megszünt világ lett.

Az újjászerveződő közösségek először nyugat-európai nagyvárosokban telepedtek le, majd tovább vándoroltak Észak-Amerika világvárosaiba. Csupán kevesek hoztak létre olyan különálló települést, mint a kanadai Tosh, amely a korábbi Nyírtass falu kétszeres lélekszámára növekedett, vagy a szatmári „jesiva-falu” Kiryas Yoel.⁷ Az egyes közösségek fontos kereskedelmi és kulturális központok egy-egy negyedében, más orthodox vagy chászid közösségek szomszédságában telepedtek le.⁸

A világvárosok gyökeresen más életformával szembesítették az újraszerveződő közösségeket. Ezt kénytelenek voltak beépíteni a korábbi minták szerint rekonstruálódó életvilágokba. Írásunkban ezekre a rutinokra és közösségi keretekre térünk ki: az oktatás, a technika, a nyelvhasználat, a média, az öltözködés, az étkezés és a tárgyi környezet vonatkozásában. A magyar néprajzi és kulturális antropológiai kutatásban ismert példákhoz – főleg az amerikai magyarok leszármazottaihoz – viszonyítva,⁹ esetünkben nem csupán egy-egy generációt érintő, kiemelt alkalmakhoz és közösségi térhez kötődő identifikációs jelenségről van szó, hanem a közösségi élet egészének olyan újratertéséről, amely implicit módon az új körülményekhez igazodva, explicit módon viszont attól elhatárolódva építi fel a kényszerűen hátrahagyott régi világot.

A Kárpát-medencében a Habsburg Birodalom keretében és a trianoni békeszerződéssel létrejött utódállamokban egyaránt kiterjedt Talmud-iskola-hálózat gondoskodott az újabb nemzedékek képzéséről, amelyek pozsonyi vagy galíciai oktatási modelleket követtek.¹⁰ Ezt erősítették főként a két világháború között kiteljesedő ifjúsági egyletek. A Talmud-iskola és az intézményesített vallási nevelés az alapfokú chédereket követően azonban csak a fiúkra terjedt ki. A lányok

⁴ Vö. RUBIN 1997., BACSKAI 2003.

⁵ HANNERZ 2004.

⁶ FÉNYES – GLESZER 2009.

⁷ BOYARIN – BOYARIN 2002., Lásd továbbá Tosh kisváros chászidjairól William Shaffir szociológus által készített kutatói honlapot: <http://www.kiryastash.ca/index.shtml>

⁸ Lásd RUBIN 1997., HEILMAN 2000.

⁹ HUSEBY-DARVAS 1996., BALOGH 2010.

¹⁰ MOSKOVIITS 1999.

vallási nevelése a családban, az édesanya mellett zajlott. Bár a családi nevelés problémáival foglalkozva felvetődött az orthodox szervezetben belül is a rabbinék és rabbik leányainak vezetésével szerveződő orthodox leányegyletek kérdése,¹¹ és a Bész Jákajv leányiskolák osztrák példái is publicitást nyertek az orthodox sajtóban, a leánynevelés mégis hagyományos keretek között zajlott. Az újjászerveződő közösségek létrehozták saját Talmud-iskoláikat,¹² ugyanakkor az élet-körülmények változásából eredően számos hagyományos gyakorlat már nem volt családi keretek között továbbadható. A lánynevelést intézményesített keretek közé mentették át. A chászid csoportoknak az USA iskolái nem feleltek meg. Ennek oka az általuk közvetített modern kultúrában fellelni vélt „kísértés” veszélyében ragadható meg. Az új helyzetre és az állam elvárásaira adott válaszként saját leányiskolákat hoztak létre az olyan jelentős magyarországi és kelet-európai közösségek, mint szatmár, belz, bobov vagy vizsnyic. Az új intézmények keretei között maga a szellemiség nem változott meg, de a gyakorlat igen: a rurális helyett egy urbánus intézményrendszer teremtődött újjá. A magyarországi vallási néprajzban az elvándorolt orthodox közösségek a magyar nyelviség őrzőiként jelentek meg.¹³ Egy adott időmetszetet vizsgálva ezek a kutatások helytálló megállapításokhoz jutottak, a változásvizsgálat viszont – az „*úgy mint otthon*” elve mögött is – nyelvi folyamatokat mutat fel. Az angol közegben a nyelvi asszimilációt a kötelező elemi iskolai oktatás indította el. A fiúk 12 éves korukig, a lányok pedig ennél is tovább világi tárgyakat tanulnak angol tannyelvű órákon. A magyar nyelv így elsősorban az elvándorló nemzedék nyelveként élt tovább, az unokák nemzedéke pedig a nagyszülőktől sajátíthatott el alapfokú – főként tájnyelvi – nyelvtudást. A közösségeken belül a nők körében viszont az anyanyelvi jiddisnek is kialakult egy új formája, az angol-jiddis: „*plain yiddish*”.

A hagyománynak John Thompson szerint – ahogyan azt Avi Sagi is kiemeli – hermeneutikai, normatív, legitimitást teremtő és identifikáló aspektusa van. Hermeneutikai vonatkozásai megteremtik a hagyományos társadalom világnézetét, nemzedékről nemzedékre átörökítve a világhoz való viszonyulás módját. Normatív aspektusát tekintve szabályozzák a jelen és a jövő normáinak együttesét. A hagyomány meghatározza a legitim autoritást is. A hagyomány éthosza, mítoszai és normái pedig az egyéni és a közösségi identitás körvonalait rajzolják meg.¹⁴ A hagyomány ugyanakkor – ahogyan arra Sagi rámutat – nem egy merev kulturális jelenség: annak a kontextusnak a függvénye, amiben megjelenik.¹⁵ A hagyományosként felfogott egykori vidéki világot újratemtő közösségek a 20. század második felének mindennapi életbe behatoló technikai újítások, illetve az ezredforduló fogyasztói kultúrájának multimédiás kínálata esetében számos olyan új jelenséggel találták magukat szembe, amelyek előképek híján voltak, és a hagyomány viszonyrendszerében elhelyezésre szorultak: kategorizálni kellett őket. A fénykép és a képeslap a 19. század végének chászid vallásosságába is

¹¹ GLESZER 2010a.

¹² DOMÁN 1990.

¹³ DOMÁN 2000.

¹⁴ Idézi SAGI 2008. 6.

¹⁵ SAGI 2008. 175.

beépült. Zarándokhelyek cádik-képei őrző-védő funkcióval ruházódhattak fel, a cádikokhoz írott kéréscédulákat táviratként is feladhatták, a fontosabb chászid zarándoklatokra különvonatok és –buszok indulhattak.¹⁶ Az elmúlt évtizedek technikai lehetőségei és kultúraalakító világvárosai ugyanakkor a lehetséges eszközök és kulturális gyakorlatok sokaságát kínálták fel a közösségek tagjai számára, elsősorban individualitásukban célozva meg őket. Ilyen eszköz lett például a fényképezőgép, kamera, diktafon, amelyet a közösségek idősebb és ifjabb tagjai is használni kezdtek. A használat célja elsősorban a közösségi vagy a családi vallási esemény megörökítése volt, esetenként pedig a közösségi élet hagyományos elemeinek rögzítése. A modern technika eszközei – mint például az időzítővel ellátott szombati villanykapcsolók – a vallástörvény megtartásának elősegítését is szolgálhatják a városi életmód igényeihez igazodva. Ezek ugyanis a szombati tűzgyújtás tilalmából eredő elektromos eszközhasználat tilalmát hidalják át egy olyan környezetben, ahol már a keresztény szomszédok segítségének igénybe vétele nem képezi a mindennapi gyakorlat részét.

A fényképezőgépek, hangfelvevők és videokamerák esetében a vallási vezetők: rebbék, rabbik fotózása, előadásai, Tóra-magyarázataik rögzítése, és ezek használata azonban egyúttal vallástörvényi kérdés is volt. Azon túl, hogy egyértelművé kellett tenni, hogy az elektromos berendezések használata milyen szituációkban nem sérti a tűzgyújtás vagy a munkavégzés/ új dolgok létrehozatalának tilalmát, használatuk a képi ábrázolás kérdését is érintette. Az esküvői felvételek, családi képek modern technikai eszközökkel való rögzítése és visszanezése pedig a nemek közötti elkülönülés, illetve a családi és a közösségi élet határait tette viszonylagossá, és elsősorban valláserkölcsi kérdéseket vetett fel. Például a násznép ünneplő asszonyairól készült felvételeket megnézhetik-e utólag a férfiak.

A technikai eszközök másik csoportja a külvilág modelljeit és tendenciáit juttatja el az újratereztett világ keretei közé. A média, a televízió készülékek, mobiltelefonok és a számítógépek révén hathatnának a családi életre. Ezért közösségi elvárás, hogy a hárédi¹⁷ háztartásokból hiányozzék a TV, egyes közösségi iskolák pedig a – csupán telefonálásra alkalmas – „kóser” mobiltelefont követelik meg a tanulóiktól. A világhálóval a közösség tagja otthonában egyénként kerülne kapcsolatba. A közösségi valláserkölcsi normákat sértő tartalmak és a közösség normarendszerétől eltérő viselkedésformák egyaránt feltűnhetnek ennek során. A számítógép-használat és az internetkapcsolat így elsősorban a család megélhe-

¹⁶ GLESZER 2010b., GLESZER 2010a.

¹⁷ Áhítatos, istenfélő – *Jesajá* 66:5 verséből ered: „Halljátok az Örökkévaló Igéjét, ti ki remegtek az igéjére! / Simu dvár Hasem haCharedim el dváru.” A fogalom héber nyelvhasználatban terjedt el a 20. század második felében, s nem terjedt túl ezen. Simeon D. Baumel meghatározásában azoknak a zsidóknak a jelölésére szolgál, akiknek az életvitele, világnézete, éthosza és hite túllép azon, amit az emberek többsége „orthodoxként” ismer. Baumel az angol nyelvterület ultra-orthodox fogalmával azonosítja, bár több csoportkultúra, irányzat és mozgalom gyújtófogalmaként kezeli. BAUMEL 2003: 154–155. (Az ultra-orthodox fogalom ugyanakkor politikai és világnézeti jelentésrétegektől terhelte külső meghatározás.) A fenti értelmezéstől függetlenül a hárédi önmeghatározást angolszász szóhasználatban gyakran megfelelően a modern-orthodox jelzőnek. Ellentétének a hiloni, azaz világi, szekuláris tekintendő.

tését biztosító üzleti tevékenységekhez kapcsolódik. A családfő a munkahelyén használja, vagy ha otthonról köti az üzleteit, úgy a pincében, a családtól elzárta kap helyet. A média a vallási szempontok szerint szerkesztett kóser sajtó és hírportálok formájában a közösségi reprezentációt és az újraalkotott világ megerősítését is szolgálhatja. A szatmári közösség kettészakadt tábora például Der Yid és Der Blatt címen tart fenn lapot, a munkácsi és más közösségek hírei a helyi érdekeltségű témákkal foglalkozó hárédi kerületi lapokban jelennek meg.¹⁸ A makói elszármazottak között is akadnak az „orthodox médiában” tevékenykedő személyek: például a makói Rubinstein Lájbis fia, Hershy Rubinstein, aki már az 50. makói világtalálkozón 1994-ben is fotózott és videózott, ma sajtófotó szolgáltatást üzemeltet. Képei a VosISNEIS The Voice of the Orthodox Jewish Community nevet viselő portálon jelennek meg.¹⁹ Emellett a fiatalabb nemzedék egyes tagjai rebbe-videók feltöltése okán kapcsolatba kerülhetnek olyan kedvelt megosztó portálokkal mint a YouTube és internetes közösségi oldalakkal mint a Facebook.

A YouTube-tól a Rebbe Clips-ig számos videó-megosztó felületen feltűnnek például a munkácsi rebbe hívei által jobb vagy rosszabb technikai felszereltséggel készített felvételek. Ezek a rövid összeállítások vagy vágatlan videók a rebbe és családja köré szerveződő közösségi vallási élet tipizált eseményeit mutatják be. Tóra-avatásokat, a jesiva és a nyári ifjúsági tábor rendezvényeit, a liturgikus év ünnepeinek rögzíthető eseményeit, a rebbe köré gyűlő s a vallási parancsolatok végzését (el)tanuló gyerekek sokaságát, a rebbék találkozásait és a rebbedinasztiák között szövődő rokoni kapcsolatokat.²⁰ A hátrahagyott óhaza sírlátogatásai, a temetői imádság, a helyi hatóságok előljáróival való kapcsolatfelvétel, a munkácsi szombatbúcsúztatás, vagy bár-micva-ünnepség csupán egyik szegmense ennek, a vallási és a populáris kultúra összefonódásával létrejött önmegjelenítésnek.²¹ A technikai eszközöket azonban már a korábbi évtizedek szocializációjának szolgálatába is állíthatták például színes jiddis mesekönyvek és

¹⁸ Lásd: The Voice of Lakewood <http://www.thevoiceoflakewood.com/3dissue/022511/index.html>

¹⁹ Vos Iz Neias The Voice of the Orthodox Jewish Community nevet viselő portál <http://www.vosizneias.com>, (Letöltés dátuma: 2010. 06. 28.) Bacskai Sándor szíves közlése.

²⁰ A teljesség igénye nélkül lásd a munkácsi rebbe liturgikus év ünnepeinek és családi életfordulós eseményeinek rítusairól készült YouTube videókat a Rebbe Clips oldalán Munkatch Wedding Elul 5771 Sunday, September 18, 2011 Posted by Rabbi at 12:16 AM; Munkatch Bar Mitzvah - Cheshvan 5772 Sunday, November 13, 2011 Posted by Rabbi at 9:53 AM; Pesach 5772 With Munkatcher Rebbe Sunday, April 22, 2012 Posted by Rabbi at 11:48 PM; Megilah Reading Purim 5772 With Munkatcher Rebbe Tuesday, March 13, 2012 Posted by Rabbi at 12:37 AM; Tu BiShevat 5772 In Munkatch Sunday, February 12, 2012 Posted by Rabbi at 10:19 AM; Chanuka Children's Gathering 5772 With Munkatcher Rebbe Wednesday, December 28, 2011 Posted by Rabbi at 10:00 AM; Chanukah 5772 With Munkatcher Rebbe Friday, December 23, 2011 Posted by Rabbi at 9:11 AM; Sukkos 5772 With Munkatch Rebbe Friday, October 28, 2011 Posted by Rabbi at 3:01 AM; Munkatcher Rebbe Hatoras Nedorim Erev Rosh Hashana 5772 Tuesday, October 4, 2011 Posted by Rabbi at 3:10 PM <http://www.rebbeclips.com/search/label/munkatch>

²¹ A teljesség igénye nélkül lásd Munkatcher Rebbe's Historic Trip to Munkatch – yachtzel töltötte fel ezen a napon: 2011.11.14. <http://www.youtube.com/watch?v=TEJ3uMIgN3E>; Havdulah in munkachevo by the Munkatch rebbe munkachevo töltötte fel ezen a napon: 2011.11.12. <http://www.youtube.com/watch?v=7mYEJkeCZmE>; Munkatch Rebbe Trip to Hungary Cheshvan 5772 Thursday, November 10, 2011 Posted by Rabbi at 10:01 AM <http://www.rebbeclips.com/search/label/munkatch>

mesekazetták formájában, amelyeken keresztül chászid történetek által fogalmaztak meg vallásos viselkedésmintákat a felnövekvő nemzedék számára.²²

Az öltözködés szintén fontos közösségalkotó tényező. A viselet identifikációs szerepet tölt be, szimbolikus tartalmakat hordoz. A hagyományos viselet fennmaradó darabjai vagy a nagyszülők vidéki viseletének kimerevedése szintén megfigyelhető. A köznyelvben gyakran csupán kaftánként ismert viseleti darab, a bekicse a korábbi mintákat követve a férfi viselet fontos eleme. A modern szabászi megoldásokat sem nélkülöző forma ugyanakkor a globalizált tömegtermelés jegyeit mutatja: hárédi áruházakban kapható, a használó közösségtől távol, többek között Magyarországon gyártják, a modern hárédi sajtó pedig kitermeli a „hagyomány” reklámját is. A New York-i szatmári lapok férfiruha-hirdetési például a 19–20. századi modern zsidó nosztalgia vizuális elemeit használják fel a termék és az idealizált galíciai életvilág közötti kapcsolat megjelenítésére. A gyerekek és a nők öltözködési kultúrája viszont nyitottabb a konzervatív keretek között megvalósuló újítások előtt. A modern divat egyes darabjait a családnyák emelik be ruhatárukba.

Az emigráns létet legkevésbé az egykori tárgyi környezet átmentése jellemzi. A vészorszak és a menekülés/ kivándorlás során a lakás tárgyi környezete: a régi családi fotók, használati és reprezentációs tárgyak többnyire megsemmisültek. A mai újrateherelt otthonok világát vitatható művészi értékű – historizáló – tájképek olajnyomatai, rabbik portréi és keretezett szentírási idézetek díszítik. A vallási elvárásokhoz igazított fogyasztói kultúra ugyanakkor a korábbi környezet továbbéltetéséhez is hozzájárul: a 19. századi historizáló, többnyire stilizált klasszicista jegyeket magukon viselő szekrények, ágyak és egyéb lakberendezési tárgyak idézik a kelet- és közép-európai idealizált világot. A budapesti kóser szállodákban és esetenként nagyobb zarándoklatokon megfigyelhető volt, hogy elvándorolt családok viseletbe öltözött székely textilárus asszonyoknál szereztek be „szombati terítőiket”. A magyarországi vásárlók által dísz tárgyként használt darabok jelen esetben áttetsző műanyag terítővel lefedve az ünnepi teríték részét képezték.

Az emigráns lét legtöbbször az étkezési kultúra látványos eltérései által teremti meg az otthonosság érzetét. Esetünkben ezzel szorososan összefonódik a vallástörvény előírásainak megfelelő étkezési kultúra.²³ A galíciai és vidéki zsidó hagyományos ételek mellett azonban megjelennek a tartós élelmiszerek és a globalizált világ gyorsétterminek kóser módon elkészített egzotikus kínálatai is. Az orthodox kóser tartós élelmiszerek a két világháború közötti magyar orthodoxiában is feltűntek, és alkalmi használatukkal a vallástörvény szerint élők földrajzi mobilitását voltak hivatottak megkönnyíteni. Ma az európai zarándoklatok során szintén gyakran alkalmazzák őket. Az életkörülményekből, a tömbházak városi világából eredően az ételek elkészítésének körülményei is megváltoztak, ami az átadható tudás körét és csatornáit rajzolta újra. Amíg vidéken a háztájon vagy a faluban nevelkedett baromfit vitték a rituális metszőhöz, majd

²² Pl. Die erzélungen fin cádikim – Der kleiner zájde. Szifriját máhánim. é.n.

²³ RÉKAI 1997.

a húst a háziasszony bontotta és szóta ki, az újraalkotott közösségek fiatal nemzedékei kóser módon előkészített húst vásárolnak. Így az elvándorló generáció női vallási tudásának egy része a mindennapi gyakorlatból kiszorulva a leányok intézményi képzésének területére helyeződik át, inkább az elméleti tudás, mintsem a mindennapi gyakorlat szerves részeként.

*

A hivatkozássá tett, hátrahagyott otthon újratерemtését nem tekintjük „hagyományalkotásnak”. A közösség törekvése ugyanis arra irányul, hogy vallási életében a korábbi formákat továbbvigye és átadja a generációk láncolatában. A folytonosság elve a rítusok, a meghatározó életvezetési modellek és az emlékezetes múlt szintjén jelenik meg. A gyorsan változó technika eszközei és lehetőségei ezeknek rendelődnek alá, ezek mentén kerülnek besorolásra és felhasználásra. Egy hagyományos, kényszerűen hátrahagyott – és időközben gyökeresen megváltozott világ – a globális tömeg- és technikai társadalom eszközeinek szelektív használatával kerül rögzítésre, újraalkotásra és megőrzésre a hagyomány láncolatának és a genealógiai emlékezetnek rendelődve alá.

Irodalom

BACSKAI Sándor

2003 A második nap. *Múlt és Jövő* 2003/ 3.

(http://www.multesjovo.hu/hu/content_one.asp?ID=32&PrintedID=3)

[Letöltés ideje: 2007. ápr. 12.]

BALOGH Balázs

2010 Az amerikai magyarok óhazaképe. In: BALI János – BÁTI Anikó – Kiss Réka (szerk.) *INDE AURUM – INDE VINUM – INDE SALUTEM. Paládi-Kovács Attila 70. születésnapjára*. Budapest, ELTE BTK Tárjgyi Néprajzi Tanszék – MTA Néprajzi Kutatóintézete, 429–437.

BAUMEL, Simeon D.

2003 Weekly Torah Portions, Languages, and Culture Among Israeli Haredim. *Jewish Social Studies*, Vol. 10, No. 2 153–178.

BOYARIN, Jonathan – BOYARIN, Daniel

2002 *Power of Diaspora Two Essays on the Relevance of Jewish Culture*. University of Minnesota Press, Minneapolis – London.

DOMÁN István

1990 A magyarországi jesivák. In: KRÍZA Ildikó (szerk.) *A hagyomány kötelékében*. Budapest: Akadémiai, 203–216.

2000 A magyarországi talmudiskolák tanítási és nevelési módszerei. In: BALÁZS Géza – CSOMA Zsigmond – JUNG Károly – NAGY Ilona – VEREBÉLYI Kincső (szerk.) *Folklorisztika 2000-ben*. Folklor – irodalom – szemiotika,

- Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára. II. kötet Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 702–710.
- FÉNYES Balázs – GLESZER Norbert
- 2009 Igazak érintése A szent, a tiszta és a tisztátalan fogalma Magyarországon a cádikok iránti tisztelet megnyilvánulásában. In: Barna Gábor (szerk.) *Érzékek és vallás* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 22. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2009. 67–82.
- FROJIMOVICS Kinga
- 2008 *Szétszakadt történelem. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon 1868-1950.* Budapest: Balassi Kiadó.
- GLESZER Norbert
- 2010a Tórájának fele... A rabbiné és a zsidó nő imagológiája a magyar nyelvű budapesti orthodox zsidó sajtóban a 19. század végén és 20. század elején. In: Filkó Veronika – Kőhalmy Nóra – Smid Bernadett (szerk.) Voigtloristica Tanulmányok a 70 éves Voigt Vilmos tiszteletére. *Folcloristica* 11. Budapest: ELTE–BTK Folklore Tanszék, 281–300.
- 2010b Üzenetek e világból A kvitli elhelyezésének ritualizálása a magyarországi cádik-síroknál. In: BARNÁ GÁBOR – GYÖNGYÖSSY Orsolya (szerk.) *Ritus és ünnep – Rite and Feast.* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 25. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 216–239.
- HANNERZ, Ulf
- 2004 A kozmopoliták és a helyiek a világkultúrában. In: Biczó Gábor szerk.: *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig.* – Debrecen: Csokonai Kiadó, 178–191.
- HEILMAN, Samuel
- 2000 *Defenders of the Faith. Inside Ultra-Orthodox Jewry.* University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London.
- HOFER Tamás
- 2009 Magyarország a Kronprinzenwerkben, *Néprajzi Értésítő* XCI., 109–132.
- HUSEBY-DARVAS, Éva V[eronika]
- 1996 A „szerdai magyarok” és a csigatészta készítése Délkelet-Michiganben, *Néprajzi látóhatár* 5. 1996. 3–4., 47–52.
- KARÁDY VIKTOR – PALÁSTI MÓNICA
- 1995 Ecsetvonások a budapesti orthodoxyáról. *Budapesti Negyed* 8. 1. 57–72.
- MOSKOVITS, Cvi
- 1999 *Jesivák Magyarországon* Adalékok a zsidó hitközségek 1944. áprilisi összeírásának történeti értékeléséhez. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest.
- RECHTER, David
- 1996 „Bubermania” The Jewish Youth Movement in Vienna, 1917–1919. In: *Modern Judaism* 16.1. 25–45.
- RÉKAI MIKLÓS
- 1997 *A munkácsi zsidók „terített asztala”.* Néprajzi tanulmány. Budapest: Osiris Kiadó.

RUBIN, Israel

1997 *Satmar*. Two Generations of an Urban Island. (2nd ed.) Peter Lang, New York – Washington, D.C. – Baltimore – Bern – Frankfurt am Main – Berlin – Vienna – Paris.

SAGI, Avi

2008 *Tradition vs. Traditionalism*. Contemporary Perspectives in Jewish Thought. Value Inquiry Book Series – VIBS Vol. 197. Translated from Hebrew by Batya Stein. Amsterdam: New York: Rodopi.

FÉNYES, BALÁZS – GLÄSSER, NORBERT

AZOJ VÍIN DER ÁLTER HÁJM (AS IT WAS IN THE OLD COUNTRY)

Reconstruction of the communal frames of the old home
among Hassidim who emigrated from Hungary

The Hasidic communities of Hungarian Orthodox Jews living in emigration have recreated the world they left behind – that has since disappeared – by making it the frame of their communal life in big cities elsewhere in the world. The study examines how religious life in a small country town could become the yardstick for their everyday lives and feast days in a big city environment. Among the Hasidic Jews of North-eastern Hungary and Galicia, emigration to Western Europe or North America meant loss of the individual member for the community. In the knowledge that under the pressure of his lifestyle and the expectations of the environment he would abandon Orthodox Jewishness, the family left behind mourned the emigrant as though he were dead. However, following the Second World War mass migration began to Western Europe and North America – in part to escape the new social system – bringing with it the demand to recreate the old home in unchanged form in the new environment. The principle of “*as it was in the old country*” (*azoj ví in der álder hájm*) became a continuous point of reference that required no particular justification in the life of communities that emigrated from Hungary. The big cities brought the communities formerly from small country towns, now in the process of reorganisation, face to face with a radically different way of life. They were obliged to incorporate the new way of life – although with restrictions – into the life-worlds they were reconstructing according to the earlier patterns. The article examines this reconstruction in the areas of education, technology, language use, media, dress, diet and the material environment.